

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

שו"ת 8

גבולות האחריות של הבלנית

כסלו תשע"ו, דצמבר 2015

נועה ובנימין לאו

שו"ת 8

גבולות האחריות של הבלנית

נועה ובנימין לאו

The Limits of a Mikveh Attendant's Responsibility

Noa and Benjamin Lau

התצלום על העטיפה: Judaism - Mikvah, Rafael Ben-ari, www.Dreamstime.com

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשרר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), תשע"ז

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4072, ירושלים 9104602

טל': 02-5300888

אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:

הזנות המקוונת: <http://tinyurl.com/idi-store>

דוא"ל: orders@idi.org.il

טל': 02-5300800 ; פקס: 02-5300867

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט

הדברים המתפרסמים במסמך זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

הקדמה

הטבילה במקווה היא שיאו וסיומו של תהליך הטהרה שעוברת אישה לאחר נידתה. להיטהרות שלושה רבדים – פיזיולוגי, גופני ונפשי. הרובד הפיזי הוא הפסקת הדימום, והוא אינו תלוי באישה; הרובד הגופני מתבטא בבדיקות הפנימיות שהאישה עושה, שמטרתן לוודא את מצבה (בהפסק הטהרה ובזמן שבעת הימים הנקיים), ברחיצת הגוף וניקויו מכל חציצה לפני הטבילה, ובטבילה במקווה שמשלימה את התהליך; והרובד הנפשי התלוי כולו בהתכוונות האישה ובעבודתה הפנימית. באפשרותה להעניק לתהליך הגופני גם ממד רוחני של התנקות מכעסים, ממשכבות רעות, ממתחים ומעצבנות.

כל תהליך הטהרה מתחילתו ועד סופו נתון לאחריותה הבלעדית של האישה, וההלכה סומכת עליה שהיא עושה אותו כראוי. את מילות התורה על ספירת הנקיים – "וספרה לה" – דורשים חז"ל: "לעצמה – מכאן שעד אחד נאמן באיסורין". כלומר, האישה מופקדת על תהליך הטהרה שלה ויש לה נאמנות שהיא עושה אותו כראוי, ואין שום צורך לבדוק אחריה.

הצורך בכלנית בזמן הטבילה בלבד

רק בשלב האחרון, בעת הטבילה, נדרשת התערבות של עוד אישה. השולחן ערוך פוסק (יורה דעה קצח, מ):

צריך לעמוד על גבה יהודית גדולה יותר מי"ב שנה ויום אחד,
בשעה שהיא טובלת, שתראה שלא ישאר משער ראשה צף על
פני המים.

זהו תפקידה ההלכתי של הכלנית – לוודא שכל גופה של האישה נכנס בבת אחת לתוך המים וטבילתה כשרה.

ברבות השנים קיבלו על עצמן הכלניות עוד סמכויות פיקוח בכל הקשור לטובלת, כמו למשל לבדוק שאין על גופה כל חציצה, לוודא שעשתה כראוי את בדיקות שבעת הנקיים, וכן הלאה. ברור שבדורות הראשונים לא היו אלו כלל

מתפקידה של האישה המלווה את הטובלת. הט"ז (יורה דעה קצט, ס"ק ד) כותב את הדברים הללו במפורש:

דוקא בטבילה אמרו שתעמוד עליה אשה אחרת ולא בחפיפה ועיון. [...] ודבר פשוט שאם היא מעיינת ובודקת עצמה בשעת החפיפה דיה בכך ואין צריך בדיקה מיוחדת דוקא.

יש לחזור ולומר ברורות: זהו לא תפקידה של הבלנית לשאול את הטובלת שום שאלה. תפקידה היחיד הוא לוודא את כשרות הטבילה, ואולי אף להשגיח על הטובלת כשהיא נכנסת למים העמוקים. כל היתר נתון לאחריותה הבלעדית של הטובלת ואינו מעניינו של איש זולתה. עם זאת, לפעמים הטובלת עצמה רוצה את תמיכתה ועזרתה של הבלנית, כדי לוודא שאכן עשתה הכול כראוי. במצב כזה הטובלת פונה לבלנית ומבקשת את עזרתה.

כדאי גם לשים לב לזהותה של הבלנית. השולחן ערוך מתאר אותה כ"יהודית גדולה" מעל גיל בת מצווה. אין היא צריכה להיות בעלת מקצוע מוסמכת, אלא פשוט אישה בת דעת היכולה לתמוך בחברתה הטובלת. כלומר, כל אישה יכולה לשמש בלנית – גם חברה, אחות או אמא, לפי רצון הטובלת.

בתשובה מפורסמת הרב יחזקאל לנדא דן בזוג שגר בכפר בין הגויים ואין שום יהודים בסביבתם.¹ במצב זה הוא פוסק שהאיש יעזור לאשתו ויראה את טבילתה, שתהיה כולה מתחת למים. לפי פסיקתו, מותר לו גם לתת יד לאשתו בירידתה למים, אף שבשלב זה היא עדיין נידה.

בזמן האחרון עלה לדיון נושא היחסים בין הבלניות לטובלות. הדיון מתמקד בבלניות ובתנאי עבודתן (הכשרתן ותחומי אחריותן) מזה, ובטובלות ובהרגשתן במקווה בזמן הטבילה מזה. יותר ויותר נשים מביעות קושי גדול לטבול בנוכחות בלנית, בעיקר כאשר מדובר באישה זרה הנכפית עליהן מתוקף מבנה המקוואות בימינו. הקשיים נובעים מכמה סיבות: יש נשים שמתביישות לחשוף את גופן לפני אדם זר גם אם הוא אישה. רגיש במיוחד מצבן של נשים שיש להן צלקות גופניות (למשל בעקבות ניתוחי כריתת שד) או נשים שעברו פגיעה מינית וכל חשיפה גופנית קשה מאוד בעבורן. ואולם גם נשים אחרות יכולות להרגיש

רתיעה מעצם החשיפה והעמידה בעירום באופן שנוטל מהן את כל ההגנות ואינו מאפשר להן לעמוד על שלהן מול הבלנית.

מקרים רבים מגיעים לפתחי שבהם הבלניות מגלות מעורבות יתר בהכנת הטובלת לטבילה גם בניגוד לרצונה. אף על פי כן רוב הנשים אינן מוצאות את כוחות הנפש לעצור את הבלנית בנסיבות האלה, כאשר הן עומדות לפניה עטופות במגבת בלבד. פתרון אפשרי אחד הוא להתכונן למצב כזה ולפתח לקראתו מודעות, ולא לתת להיררכיה הטבעית הנוצרת בין אדם עירום לאדם לבוש לפגוע בשיקול הדעת של הטובלת. ואולם מלכתחילה אין צורך שהדברים יגיעו לכדי כך. אסור לבלנית לכפות את עזרתה על הטובלת ללא הסכמתה ורצונה. ישנן גם נשים שרוצות לחוות את הטבילה כחוויה רוחנית אישית ופרטית מאוד, בלא הפרעה של גורם זר.

כחלק מהדיון הציבורי בנושא הגישה חברת הכנסת עליזה לביא הצעת חוק שמטרתה להתרות בפני הבלניות שלא לפגוע בטובלות. הצעת החוק מבקשת להטיל קנסות חמורים על מועצה דתית שתחרוג מתחומי אחריותה. מדובר בתיקון להצעת חוק קודמת שביקשה לקנוס את הבלניות עצמן. התיקון עושה צדק עם הבלניות, שכן לרוב מדובר בנשים מסורות וטובות המבקשות למלא את תפקידן כפי שקיבלו אותו מהממונים עליהן – הרב המקומי והמועצה הדתית. בכל דבר ועניין פונות הבלניות לרב המקומי, והוא שמנחה אותן בעבודתן. לכן המגמה צריכה להיות קביעה ברורה יותר של הצורך בבלנית וגבולותיו של הצורך הזה. הבירור שאני מקיים כאן בא כדי לסייע בהגדרה הזאת.

טבילה ללא העמדת אישה על גבי הטובלת

ראינו לעיל את פסיקת השולחן ערוך המצריך אישה העומדת על גבי הטובלת ומשגיחה שכל שערה נכנס למים. ואולם כבר בפירוש הבית יוסף על הטור כתב המחבר שהוראה זו איננה חיוב מוחלט. דבריו מוסבים על דברי הטור (יורה דעה קצח, ז), המביא שתי פסקאות בזו אחר זו:

(א) וכתב א"א הרא"ש ז"ל: ותעמיד אשה על גבה בשעה שהיא טובלת, שתראה שלא ישאר משער ראשה צף על פני המים.

(ב) והראב"ד כתב: אם כרכה שער ראשה בדבר שאינה חוצץ,
בחוטי שער, וטבלה בינה בין עצמה – עלתה לה טבילה.

מבאר הבית יוסף (שם) שהראב"ד לא בא לחלוק על הרא"ש, אלא כולם מודים
שאם אישה כורכת את שערה בחוטים שאינם חוצצים, וכל השער אסוף באותה
כריכה, אין צורך באישה העומדת על גבה. הבית יוסף מסיים ואומר שהטור עצמו
הביא את דברי הראב"ד: "ללמדנו תיקון לטבול בלא אשה עומדת על גבה". גם
בשולחן ערוך הביא ר' יוסף קארו את שתי האפשרויות.

עצה זו של כריכת השער ברשת מעוררת שאלה מצד הטובלות: כיצד לעשות
זאת בלי שהרשת עצמה תהיה משום חציצה? פתרון לכך נמצא בדברי הרב שלמה
קלוגר, המצוטט בסדרי טהרה לרבי אלחנן אשכנזי (קצח, ס"ק ט):

ומוהרש"ק בהגהותיו (תפארת שמואל) על הרא"ש, סוף מסכת
נידה, כתב וזה לשונו: ומכל מקום נראה דווקא באישה שאינה
זריזה ובהולה במים, אבל היכא שזריזה ואינה נבהלת במים,
ותפסה שערה בידה עד שהמים עולים היטב על ראשה ואז פתחה
ידיה, הוי שפיר טבילה ובשעת הדחק יכולה לסמוך על זה עכ"ל
[עד כאן לשונו].

מכאן מובן שאישה ששערה ארוך זקוקה להשגחה כדי לוודא שכל שערה נכנס
לתוך המים. ניתן להשיג ודאות זו על ידי השגחה חיצונית, על ידי קשירת השיער
ברשת או על ידי החזקת השיער ביד ושחרורו במים. ברור שאם יש לאישה שער
קצר, אין כל חשש ששערה יצוף על פני המים, וממילא מתייתר הצורך בהשגחה.
כמו כן, לפי רוב הפוסקים, אם האישה יודעת שצללה עמוק ובטוחה שכל גופה
היה במים, עולה לה טבילתה.

הרב עובדיה יוסף ז"ל מסכם את ההלכה (טהרת הבית, דיני חציצה מה,
קעב):

אישה הטובלת לטהרתה צריך שתעמוד אצלה סמוך למקווה אישה
יהודיה כשרה, שתראה שבשעה שהיא טובלת שכל שערות ראשה
נכנסו לתוך המים שבמקווה, ולא תשאר אף שערה אחת מראשה
שצפה על פני המים, שדבר זה פוסל את הטבילה בהחלט.

ואם אין לה מי שתעמוד על יד המקווה, רשאי בעלה להסתכל היטב שכל שערות ראשה נכנסו במקווה המים. ואם אי אפשר כגון שהוא בלילה, ואין שם תאורה מספקת, שאי אפשר לראות, תכרוך על ראשה חוטי צמר העשויים מעשה רשת כשהן רפויים ולא מהודקים בשערות ראשה, או שתקשור בגד רפוי על ראשה.

הצעת מדיניות הלכתית בזמננו

המדיניות ההלכתית-ציבורית נדרשת לאזן בין אינטרסים שונים ואף מנוגדים של הטובלות. יש נשים שמעוניינות לשמור על מסורת אמותיהן ולטבול בנוכחות בלנית המפקחת על טבילתן ואף עוזרת להן בהכנה לטבילה; יש נשים שמקבלות את הצורך בנוכחותה של הבלנית כמשגיחה על הטבילה, אך אינן רוצות שום התערבות שלה בהכנה; ויש נשים שמעוניינות לשמור על פרטיותן ולטבול ללא שום עין צופה.

העמדת בלנית לפיקוח על הטבילה מקובלת מאוד ואף רצויה לטובלות רבות. ואולם הוראות המועצה הדתית והרבנות המקומית לבלנית באשר לפיקוח על הטובלות מוכרחות להיות מינימליסטיות. על הבלנית לשרת את האישה הבאה לטבול על פי בקשתה: אם האישה מעוניינת בעזרה בענייני חציצה – היא תבקש זאת מהבלנית. ללא בקשה כזאת, הבלנית לא תתנדב לתת את השירות הזה. מלבד זאת, אישה ששערה קצר או שאינה מעוניינת להיחשף בפני הבלנית יכולה לבקש מהבלנית לא להיות נוכחת במקווה בזמן שהיא טובלת.

אפשרות נוספת היא טבילה במעיינות או בחוף הים, שבהם אין פיקוח של הממסד, בנוכחות חברה או בעל, או לפי הפתרון שציינתי לעיל. יש לדעת שטבילה כזאת היא כשרה לחלוטין, אך צריך ללמוד כיצד לעשותה נכון מבחינה הלכתית. המשרד לענייני דת והרבנות הראשית הם המופקדים על המקוואות. חובתם לדאוג לתפקודם הנכון והראוי, אך בו בזמן חובתם לכבד את הטובלות שאינן מבקשות לערער על ההלכה אלא למצות בתוכה את האפשרות לטבול טבילה עצמאית ופרטית. הראוי ביותר הוא שיהיה בכל עיר מקווה שמאפשר טבילה בשעות מסוימות ללא בלנית, וכך תוכל כל אישה לבחור את המסלול המתאים לה. נשים שמעוניינות בעזרתן של הבלניות תקבלנה את העזרה הזאת, ונשים שמעוניינות בפרטיות – תתכבדנה בפרטיותן.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי, לא מפלגתי, הממוקם בתפר שבין האקדמיה הפוליטיקה. בתכניותיו ובמפעליו המכון חותר לחזק את מוסדות הדמוקרטיה בישראל ולגבש את ערכיה. הוא עוסק במחקר מעמיק ומנסח המלצות מעשיות לתכנון מדיניות ולעיצוב רפורמות בממשל, במינהל הציבורי ובמוסדות הדמוקרטיה.

חוברת זו היא תוצר של סדרת שו"ת, חלק מהתכנית "זכויות אדם והיהדות בשטח". עניינה של התכנית הטמעת משנה סדורה במערכות השלטון ובמרחב הציבורי בנושא זכויות אדם והיהדות בכלל ובשילוב ושוויון של אנשים עם מוגבלות בפרט. סדרת שו"ת שואפת לתת מענה הלכתי פרקטי לדילמות שאנשים עם מוגבלות נאלצים להתמודד עמן בחיי היום-יום.

הרבנית נועה לאו היא סגנית ראש מדרשת "נשמת" ומרכזת התכנית להכשרת יועצות הלכה. הרב ד"ר בנימן לאו שימש עמית מחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה ועמד בראש התכנית "זכויות אדם והיהדות בשטח".

חוברות הסדרה רואות אור הודות לאדיבותן של קרן אנונימית הפועלת בישראל ושל קרן משפחת רודרמן, הפועלת לשילוב מלא של אנשים עם מוגבלות בחברה בכל תחומי החיים, בישראל ובארצות הברית, על ידי שותפויות מגוונות ושיתופי פעולה אסטרטגיים.